

şehrine göç etmişlerdir. Uzun boylu olduğu için "Şât" lakabıyla anılan dedesine nisbetle İbnü'ş-Şât diye tanındı. İbn Ebü'r-Rebî', Ebü'l-Abbas İbnü'l-Gammâz, Ebü Bekir İbn Fâris, Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Berrâ ve Ebü Muhammed İbn Ebü'd-Dünyâ gibi âlimlerden ders ve icâzet aldı. Arap dili, fıkıh ve akfî ilimlerde temayüz etti. Özellikle hesap ve ferâiz sahalarında otorite oldu. Ebü Zekeriyâ İbn Hüzeyl, İbn Cüzey, Şerîf el-Gırnâti, Ebü Ali Hasan b. Yûsuf el-Hüseynî es-Sebtî, Ebü'l-Hasan İbnü'l-Ceyyâb, Ebü'l-Kâsım İbn Selmûn ve Ebü Bekir İbn Şibreyn'in de aralarında bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Devrin Nâsrî sultanlarından birine biat etmek üzere Gırnata'ya (Granada) giden Sebte temsilcilerinin arasında yer alan İbnü'ş-Şât orada kaldığı kısa süre zarfında da bazı dersler verdi. 723 (1323) yılının sonuna doğru Sebte'de vefat etti.

Eserleri. 1. *İdrârü's-şurûk 'alâ envâ'i'l-furûk*. Karâfî'nin kısaca *el-Furûk* adıyla bilinen *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*'unun şerhidir. Bazı biyografi yazarlarının İbnü'ş-Şât'a nisbet ettiği *Envârü'l-burûk fi te'aqqubi mesâ'ili'l-kavâ'id ve'l-furûk* adlı kitap da bu olmalıdır. Muhammed Ali b. Hüseyin el-Mekkî *Tehzîbü'l-Furûk*'unda, *el-Furûk* okunurken İbnü'ş-Şât'ın müellifle ihtilâfa düştüğü hususlardaki tenkitlerinin dikkate alınması gerektiğini söyler. Eserin iki ayrı baskısı yapılmıştır (I-IV, Tunus 1302, *el-Furûk* ile birlikte; I-IV, Kahire 1344-1346, *el-Furûk* ve Muhammed Ali b. Hüseyin el-Mekkî'nin *Tehzîbü'l-Furûk*'u ile birlikte; Beyrut, ts. [Dârü'l-ma'rife]). 2. *Bernâmecü İbn Ebi'r-Rebî'*. İbnü'ş-Şât'ın hocası İbn Ebü'r-Rebî'in on iki şeyhinin biyografisi ve okuyup icâzet aldığı çeşitli ilimlere dair otuz beş kitapla ilgili bilgileri ihtiva eder. İbnü'ş-Şât, eserin mukaddimesinde hocasını bir bernâmec hazırlama külfetinden kurtarmak için bu çalışmayı ondan aldığı bilgilere dayanarak kendisinin yaptığını belirtmektedir. İbn Ebü'r-Rebî'in vefatından önce 25 Zilkade 683 (2 Şubat 1285) tarihinde tamamlanan eseri Abdülazîz el-Ehvânî yayımlamış ve Pedro Chalmeta Fransızca'ya çevirmiştir (bk. bibl.). Kaynaklarda *Fehrese* diye anılan eserin bu kitap veya bir sonraki eser olması muhtemeldir. 3. *el-İşraf 'alâ a'le's-şeref fi't-ta'rif bi-ricâli (senedi)'l-Buhârî min tarîki's-Şerîf Ebi'Ali b. Ebi's-Şeref*. 690 (1291) yılında kaleme alınan bu kitap, yedi tabaka halinde düzenlenmiş olup Şerîf Ebü Ali İbn Ebü'ş-

Şeref'ten Buhârî'ye kadar uzanan zincirde yer alan Endülüslü râvileri kaydetmektedir (Escorial Library, nr. 1732/2, 1785/2). 4. *Ğunyetü'r-râ'iz fi 'ilmi'l-ferâ'iz (Tuḥfetü'r-râ'iz fi 'ilmi'l-ferâ'iz)*. Kalesâdî tarafından bir şerhi yapılan eserin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Müellifin ayrıca *Tahrîrü'l-cevâb fi tevfi'ri's-sevâb* adlı bir eseri kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'ş-Şât, *Naşşu Bernâmecî İbn Ebi'r-Rebî'* (nşr. Abdülazîz el-Ehvânî, *MMMA* [Kahire] içinde), I/2 (1375/1955), s. 252-271; a.e.: *Le Barnâmağ d'Ibn Abil-Rabî'* (trc. Pedro Chalmeta, *Arabica* içinde), XV, Leiden 1968, s. 183-208; İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, IV, 259-262; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhêb*, II, 152-153; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-ḥicâl*, III, 270-271; Makkarî, *Nefḥu't-ṭib*, II, 694; V, 232, 247, 468, 515; *el-Hulelü's-sündüsiyye*, I, 656; Serkîs, *Mu'cem*, I, 132-133; H. Derenbourg, *Les manuscrits arabes de l'Escorial*, Paris 1928, III, 244-245, 282; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 217; Brockelmann, *GAL*, II, 340; *Suppl.*, II, 374; Lutfî Abdübedî', *Fihri'sü'l-maḥtûḫâti'l-muşavvere: et-Târîḫ*, Kahire 1956, II, 46; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delîlü mu'errriḫi'l-Mağribi'l-aḫşâ*, Dârülbeyzâ 1965, II, 309; Abdullah Kennûn, *en-Nübûğü'l-Mağribî fi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 218; Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî*, II, 239; Abdülhay el-Kettânî, *Fihri'sü'l-fehâris*, II, 1089-1090; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, III, 343-344; Abdülazîz el-Ehvânî, "Kütübü Berâmici'l-'ulemâ' fi'l-Endelüs", *MMMA* (Kahire), I/1 (1374/1955), s. 112-113.

H. MEHMET GÜNAY

İBNÜ'Ş-ŞÂTIR

(ابن الشاطر)

Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. İbrâhîm b. Muhammed eş-Şâtir ed-Dimaşkî (ö. 777/1375)

İslâm astronomisinin en büyük simalarından biri.

705 yılının Şâban ayında (Mart 1306) Dimaşk'ta doğdu. Altı yaşında iken babasını kaybetmesi üzerine bakımını akrabaları üstlendi ve babasının amca oğlu olan Ali b. İbrâhîm b. Şâtir kendisine fildişi kakmacılığı sanatını öğretti; bundan dolayı Mutaam (kakmacı) lakabıyla da anılır. Kaynaklar, astronomi ve matematik hakkındaki ilk bilgilerini ve bu ilimlere olan sevgisini de aynı kişiden aldığını yazmaktadır. Yetiştigi bölgenin âlimlerinden de faydalanma imkânı bulan İbnü'ş-Şâtir, on yaşlarında iken astronomi alanında derinleşmek amacıyla Mısır'a gitti; Kahire ve İskenderiye'de özellikle sferik astronomi

üzerine yazılmış eserleri okudu. Bir ara Halep'te de bulduktan sonra Dimaşk'a bir astronomi âlimi olarak döndü ve Emeviyye Camii'nin muvakkitliğine tayin edildi. Daha sonra bu şehirde vefat etti.

İbnü'ş-Şâtir muvakkitlik görevi yanında önemli gözlemler yapmış, zîciler hazırlamış, güneş saatleriyle usturlaplar imal etmiş ve ilm-i mîkât alanında uzmanlaşmıştır. Onun, kendisinden biraz önce gelen çağdaşları İbnü's-Serrâc, İbnü'l-Gazûlî ve Muhammed b. Ahmed el-Mizzî'nin usturlap ve rubu' tahtası hakkında yürütükleri ilmi geleneği daha ileri götürerek sürdürdüğü görülür. Astronomiye olan en önemli katkısı ise Batlamyus sistemine köklü değişiklikler getirmesi ve yine arzı merkez kabul etmekle birlikte Copernicus'ten bir asır önce onunkilerle aynı gezegen modellerini geliştirmesidir.

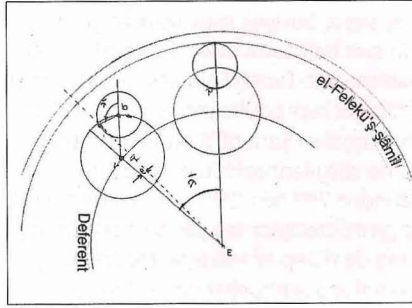
İbnü'ş-Şâtir'ın bugüne ulaşmayan *Nihâyetü'l-ğâyât fi'l-a'mâli'l-felekiyyât* adındaki ilk zîci Batlamyus'un gezegen teorisini esas alıyordu. Ancak daha sonra yazdığı *Tâ'liku'l-ersâd* adlı yine günümüze kadar gelmeyen eserinde yeni bir gezegen teorisi geliştirmiş ve ortaya yeni araştırma metotlarıyla gözlemlerinden çıkardığı yeni parametreler koymuştur. *Nihâyetü's-sûl fi taşîhi'l-uşul* adlı eserinde ise bu teorinin ilmi gerekçelerini ayrıntılı biçimde açıklamıştır. Gezegen astronomisi üzerine daha sonra kaleme aldığı, *Zicü İbni's-Şâtir* da denilen *ez-Zicü'l-cedîd*'de de kendi teori ve bulgularına dayanarak yeni bir astronomi cetveli düzenlemiştir. Bu zîcin mukaddimesinde Mecrîti, Ebü'l-Velîd el-Mağribî, İbnü'l-Heysem, Nasîrüddîn-i Tûsî, Müeyyedüddîn el-Urdî, Kutbüddîn-i Şîrâzî, İbn Şükr el-Mağribî gibi astronomların Batlamyus'un gezegen modeli hakkında şüpheler belirttiklerini, ancak bu haklı eleştirilerine karşılık alternatif modeller geliştirmekte zorlandıklarını, bu işe kendisinin teşebbüs edip *Tâ'liku'l-ersâd* ve *Nihâyetü's-sûl* adlı eserlerinde ortaya yeni bir teori koyduğunu, bu teorinin işığı altında yeni bir astronomi cetveli hazırladığını yazmaktadır (King, XII, 358).

Onun gezegen teorisinin özünü, Batlamyus sistemindeki "eksantrik deferent" ve "equant"ı kaldırıp ikinci bir episikl eklemesi oluşturur. Bununla, dairevî bir yörünge üzerinde yeknesak gezegen hareketlerinin meydana getirdiği estetik âhenk fikrini daha çok uyandıran bir gezegen teorisi kurmayı amaçlamıştır. Güneş sistemine ilâve edilen episikl, ölçü

değerlerinin tashihi açısından pratik bir avantaj getirmemişse de ay modelinde öngörülen yeni konfigürasyon Batlamyus'un ay modelindeki başlıca hataları ortadan kaldırmış ve ayın mesafesindeki çok mübalağalı olan değişimleri en aza indirmiştir. Bu yenilik yanında, öteki gezegenlerde de birinci ve ikinci episiklilerin nisbî boyutları matematik açıdan Batlamyus'unkilere denk düşecek tarzda ayarlanmıştır.

İbnü'ş-Şâtir'in Güneş Modeli. Güneş, yarı çapı 1,0; 0 olan bir deferent üzerinde evrenin E merkezi etrafında 0; 598,9,51,46,57,32,3 günlük ortalama hareketle batıdan doğuya doğru giden bir episiklin a merkezi ile gösterilir. 4; 37 birim uzunluktaki bu episiklin yarı çapı, aynı hızla fakat ters yönde deferent yarı çapı ile döner. Bu episikl, üzerinde gerçek güneşin dolaştığı b merkezli ikinci bir episikl taşır. Sistemdeki el-felekü'ş-şâmil adını alan en dış küre, deferent ve iki episiklin çaplarına eşit bir çapa sahip olup 1,7; 17 ölçüsündedir. el-Felekü'ş-şâmil, her gün batıdan doğuya 0; 0,0,9,51,46,51 derece hareket eder ki bu güneş apojesinin hareketidir ve 365 günlük 60 Mısır yılında bir dereceye varır. Parametrelerin bilinen değerleriyle güneşin uzaklığı 52; 53-1.7; 7 arasında değişir; güneşin görülme çapı ise 0; 32,32-0; 29,5 derece arasında değişir ve ortalama değeri 0; 36,55 derecedir. İbnü'ş-Şâtir tarafından verilen en büyük güneş denklemi, $e = 2; 2,6$ derecedir (Roberts, *ISIS*, XLVIII [1957], s. 429-430).

Ay Modeli. İbnü'ş-Şâtir tarafından tanımlanan güneş ve ayın kinematik modelleri, özellikle ay modeli esas itibarıyla

İbnü'ş-Şâtir'in güneş modeli

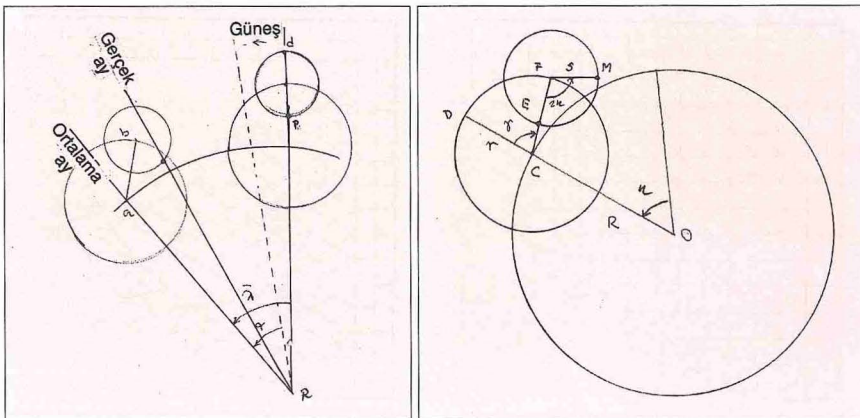
kendisinden bir asır sonra gelen Copernicus'inki ile aynıdır. Ayın yörüngesi, merkezinde dünyanın bulunduğu ekliptik düzlemi içinde yer alan bir çember şeklindeki 1,9; 0 yarı çaplı el-felekü'l-mümessele oranla 5 derece eğimlidir. 1,0; 0 yarı çaplı deferent batıdan doğuya, evrenin R merkezi etrafında günde ortalama 13; 13,45,39,40 derece hareket eder. Bu sebeple ayın ortalama hareketi sideraldir. 6; 35 uzunluğundaki ab yarı çaplı ilk episikl, Ra ile beraber 13; 3,53,46,18 derecelik günlük anomalistik değer kadar ve ortalama harekete ters yönde hareket eder. Episiklilerin yarı çaplarının Copernicus'inkilerle karşılaştırılması ilginç sonuç verir. R, a, b, aynı doğrultuya geldiği ortalama kavuşumdan itibaren hareketini göstermekte ve bunun bir sonucu olarak da daima ay, yeni ay ve dolunayda ikinci episiklin p perijesinde ve kuadrantlerde d apojesinde olacağı anlaşılmaktadır. Kavuşum ve karşıt durumlarda ayın uzaklığı

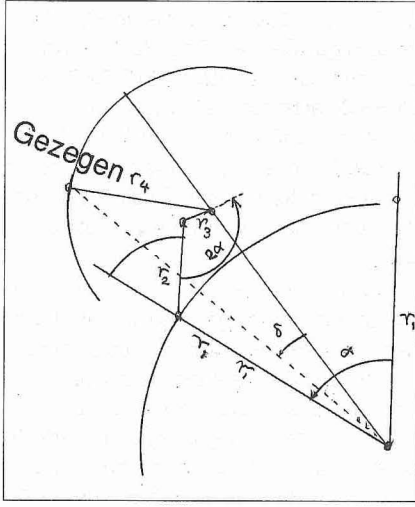
43; 50-1,5; 10, kuadrantlerde 52;0-1,8;0 ve ayın görülme çapı da 0; 32,54,33 derece ortalama değer etrafında 0; 29,2,15-0; 37,58,20 arasında değişmektedir (a.g.e., 430-432). İbnü'ş-Şâtir'in herhangi bir kitabının Latince'ye çevrilmemiş olmasına rağmen özellikle Copernicus'un ay modelinin onunkine benzemesi dikkat çekicidir.

Gezegen Modeli. Müslüman astronomlar, Batlamyus'un gök cisimlerinin hareketlerinin düzgün daireler halinde olması fikrini benimsemişlerdir. Bu tür hareketler, sabit açısal hızla dönen sabit uzunluktaki bir vektörün veya böyle vektörlerin birleştirilmesiyle meydana gelir. Ancak gözlemler, Batlamyus sisteminde bütün gezegen hareketlerinin dairevi olmadığını ortaya koymaktadır. Batlamyus, deferent merkezini bir e miktarı kadar kaydırarak problemi çözülemeye çalışmış ve bu sebeple her gezegen için bir e eksantrisitesi tayin etmiştir. İbnü'ş-Şâtir ise yalnızca sabit hızlı düzgün dairesel hareketi temsil eden bir gezegen modeli önermiş ve Batlamyus modelindeki hataları ortadan kaldırmak amacıyla vektör denebilecek birçok yarı çap kullanmıştır. Her gezegen için ilk vektör (r_1) altmışlık sayı sistemi eşelinde 1,0; 0 olup gezegenin ortalama boylam uzantısıdır. Gezegen merkezi ortalama boylam ve apoje boylamı arasındaki farktır. İkinci vektör (r_2), ilk vektörün uzantısı ile α açısını yapar. Üçüncü vektör (r_3) ikinci vektörden Batlamyus deferentine olan uzaklıktır; dördüncü vektör ise (r_4) episiklin yarı çapıdır (Roberts - Kennedy, L [1959], s. 228-231).

İbnü'ş-Şâtir'in Batlamyusçu olmayan gezegen modeli daha sonraki dönemlerde orijinal katkılarla geliştirilmemiş, yalnızca bu modelin yer aldığı zîc zaman zaman şerhedilmiştir. İbnü'ş-Şâtir'dan sonra hazırlanan Kâşî ve Uluğ Bey zîclerinde (zîc-i İlîhânî) tamamıyla Batlamyusçu gezegen modelinin esas alındığı ve bunların Dimaşk'a uyarlanmış telhislerinin Dimaşk'ta birkaç asır boyunca kullanılan İbnü'ş-Şâtir zîciyle rekabet halinde oldukları görülür. Dimaşk'lı astronom İbn Züreyk, İbnü'ş-Şâtir'in zîcine *er-Ravzü'l-âtır* adlı bir telhis yazmıştır. Ayasofya Camii muvakkiti Şemseddin el-Halebî'nin *ed-Dürü'l-fâhîr*'i ve Dimaşk'ta (yahut Kahire'de) muvakkitlik yapmış Nablusî'nin (XVI. yüzyılın sonları) *el-Miskü'l-âtır*'ı İbnü'ş-Şâtir'in zîcini esas alan çalışmalarıdır. Şehâbeddin er-Rîşî, İbnü'l-Mecdî ve Cemâleddin Yûsuf el-Hitâî gibi Mısırlı astronomların meydana getirdik-

İbnü'ş-Şâtir'in ve Copernicus'in ay modeli

İbnü's-Şâtir'in gezegen modeli

leri eserler de yine onun zîcine dayanmaktadır. İbnü's-Şâtir'in Mısır'daki yaygınlığının son örneği ise XIX. yüzyıl ortalarında Şehâbeddin er-Rîfî'nin *Zicü'l-Lûm'a*'sına Muhammed el-Hudrî'nin yazdığı şerhtir. Ayrıca İbnü's-Şâtir'in zîcinin XIV. yüzyılın sonlarında Tunus'ta da tanındığı, fakat daha sonra yerini Uluğ Bey zîcinin Tunus'a uyarlanmış bir versiyonuna bıraktığı bilinmektedir. Suriye, Mısır ve Anadolu gibi ilm-i mîkâtın önemli merkezlerinde yüzyıllarca popülaritesini koruyan *Zicü İbni's-Şâtir*'in teorik verimliliğe yol açmamış olması dikkat çekicidir. Öte yandan onun gezegen teorisinin Copernicus'ın çalışmalarında yeniden meydana çıkışı, henüz hangi yolla gerçekleştiği bilinmemekle birlikte bir intikalin söz konusu olabileceğini ortaya koymaktadır (King, XII, 362).

İbnü's-Şâtir'in, ilmü'l-mîkât disiplini çerçevesinde namaz vakitlerini sferik astronominin fonksiyonları açısından tesbit ettiği değerlerin cetveli Dimaşk'ın kuzeyine tekabül eden 34 derece enlemini esas alıyordu. 1974 yılında ortaya çıkarılan bu cetveller sabah, ikinci ve akşam vakitlerini astronomi değerleri cinsinden vermekte, ayrıca gündüz - gece uzunluklarını, güneş meridyeninin yükseltisini, ufuktan dik ve meyilli yükselişleri de standart sferik astronomi değerlerine göre göstermektedir (a.g.e., s. 360-361).

773 (1371-72) yılında İbnü's-Şâtir Emeviyye Camii'nin kuzeye bakan minaresine büyük bir güneş saati yapmıştı. Gün-

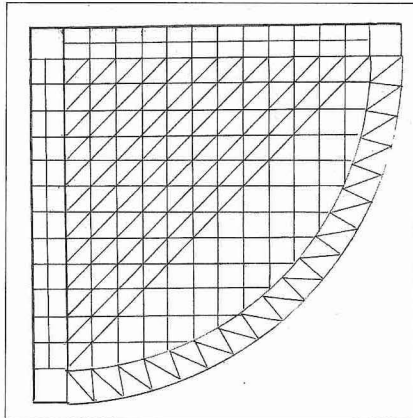
müzde aynı minare üzerinde görülen güneş saati, Suriyeli muvakkitler geleneğinin son halkasını meydana getiren Muhammed et-Tantâvî'nin XIX. yüzyılda imal ettiği bir reproduksiyon olup orijinal saatin parçaları Şam Millî Müzesi'nin bahçesinde sergilenmektedir. İbnü's-Şâtir tarafından 767'de (1365-66) yapılmış, daha az girift özellikler taşıyan bir başka güneş saati de Halep Ahmediyye Medresesi'nde muhafaza edilmektedir. Safedî de şahsen tanıştığı İbnü's-Şâtir'in evinde bir usturlap gördüğünden söz etmekteyse de yaptığı müphem tasvirlerden bu aletin usturlap değil bir güneş saati olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tanımlanan aletin daha sonraki dönemlerde bir örneğine rastlanmamakta, dolayısıyla bunun belki de İbnü's-Şâtir tarafından icat edilen, fakat üzerinde yeterince durulmadığı için unutulmuş bir astronomi aleti olduğu düşünülmektedir (Nuaymî, II, 388; Kennedy-Ghanem, s. 13; King, XII, 362).

İbnü's-Şâtir "el-âletü'l-câmia" adını verdiği sferik bir usturlap tasarlamış ve 738 (1337-38) yılında bugün biri Kahire İslâm Sanatları Müzesi'nde, diğeri Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan iki örneğini bizzat imal etmiştir. Daha önce yine onun tarafından yapılmış bir başka usturlap da Paris Millî Rasathânesi'nde bulunmaktadır. İbnü's-Şâtir, rubu' tahtası çalışmalarını hem er-rub'u'l-mukantar ve er-rub'u'l-müceyyeb gibi yaygın kullanıma sahip aletler, hem de kendi geliştirdiği er-rub'u'l-Alâî ve er-rub'u't-tâm üzerinde yoğunlaştırmıştır. er-Rub'u'l-mukantarât belli bir boylam için gökkürenin stereografik bir projeksiyonunu temsil eder; er-

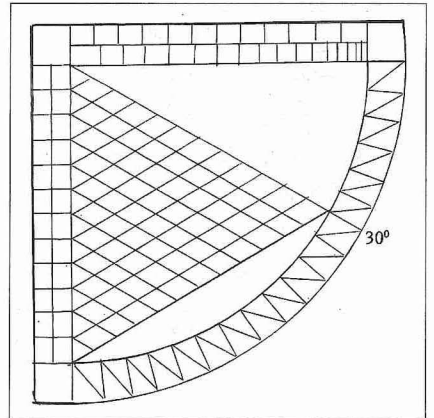
rub'u'l-müceyyeb ise (sinüs kadranı) sferik astronominin standart problemlerini çözmek için kullanılan trigonometrik bir tablodan oluşur. İbnü's-Şâtir'in adını (Alâeddin) taşıyan er-rub'u'l-Alâî ile er-rub'u't-tâm, er-rub'u'l-müceyyeb'in grift tarzda geliştirilmiş şekilleriydi. Günümüze her iki aletin de örneği ulaşmamıştır; ancak İbnü's-Şâtir'in bunlarla ilgili eserlerinde ayrıntılı tasvirleri yer almaktadır.

Eserleri. 1. *Nihâyetü'l-gâyât fi'l-a'mâli'l-felekiyyât*. Bir astronomi el kitabı olup *Zicü İbni's-Şâtir*'de adı geçer. 2. *Nihâyetü's-sûl fi taşhîhi'l-uşûl*. 3. *Ta'liku'l-ersâd*. Astronomi gözlemleri hakkında zîcde anılan bir eserdir. 4. *Zicü İbni's-Şâtir (ez-Zicü'l-cedid)*. Müellifin en önemli eseridir. 5. 34° enlemi için namaz vakitlerini gösteren cetvel olup (Kahire, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, Mîkât, nr. 1170, vr. 11°-22°) 1974 yılında bulunmuştur. 6. *en-Nef'u'l-'âm fi'l-'amel bi'r-rub'u't-tâm*. Kendi yaptığı er-rub'u't-tâm hakkında bilgi verir. 7. *Tuhtetü's-sâmi' fi'l-'amel bi'r-rub'i'l-câmi'*. er-Rub'u'l-câmi' aleti hakkında olup günümüze ulaşan *Nüzhetü's-sâmi' fi'l-'amel bi'r-rub'i'l-câmi'* adlı özetinden tanınmaktadır. 8. *el-Eşî'atü'l-lâmî'a fi'l-'amel bi'l-âletü'l-câmi'a*. el-Âletü'l-câmi'a adlı iki örneği bulunan sferik usturlabının nasıl kullanılacağı hakkındadır. 9. *er-Ravzâtü'l-müzhirât fi'l-'amel bi-rub'i'l-mukantarât*. el-Mukantar adıyla bilinen rubu' tahtası hakkındadır. 10. *Risâle fi'r-rub'i'l-Alâî*. İbnü's-Şâtir'in kendi adıyla anılan rubu' tahtası üzerinedir. 11. *Muhtasar fi'l-'amel fi'l-uşurlâb ve rub'i'l-mukantarâ*

İbnü's-Şâtir'in er-rub'u'l-Alâîsi

İbnü's-Şâtir'in er-rub'u't-tâmı

rât ve rub'î'l-müceyyeb. Müellifin günümüze ulaşan öteki çalışmaları da şunlardır: *Risâle bi'l-usturlâb, Risâle fi uşûli 'ilmi'l-usturlâb, Fi'n-Nisbeti's-sittîniyye, Urcûze fi'l-kevâkib, Risâle fi's-tihrâci't-târîh, Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele* (mevcut eserlerinin yazma nüshaları için bk. Suter, s. 168; Brockelmann, *GAL*, II, 156; *Suppl.*, II, 157; Kennedy – Ghanem, s. 22-32).

Eserlerinden herhangi biri neşredilmemiş olmakla beraber İbnü'ş-Şâtîr'in bilim tarihindeki yerini ortaya koyan birçok önemli inceleme kaleme alınmıştır. Bunların ilki Eilhard Wiedemann'a aittir ve İbnü'ş-Şâtîr'in biyografisini ve özellikle rubu' tahtası hakkındaki çalışmalarını konu edinmiştir ("Ibn al-Schâtîr, ein arabischer Astronom aus dem 14. Jahrhundert", *Beiträge zur Geschichte der Naturwissenschaften*, LX [Erlangen 1928], s. 317-326). Victor Roberts, *Nihâyetü's-sûl fi taşhîhi'l-uşûl* adlı eserinden hareketle onun güneş ve ay modellerini incelemiş, bu modelleri Copernicus'inkilerle karşılaştırarak özellikle ay modelleri arasında çok önemsiz farklar olduğunu ortaya çıkarmıştır (*ISIS*, XLVIII [1957], s. 428-432). Daha sonra Edward S. Kennedy ile Victor Roberts, *Nihâyetü's-sûl*'ü esas alarak modern vektör kavramının yardımıyla İbnü'ş-Şâtîr'in gezegen teorisini incelemiş ve Copernicus'ın parametreleriyle onunkileri ayrıntılı şekilde karşılaştırıp ikisi arasındaki benzerlikleri göstermişlerdir (*a.g.e.*, L [1959], s. 227-235). Fuâd Abbûd ise gezegen teorisini matematik işlemleri açısından değerlendirmiştir ("The Planetary Theory of Ibn al-Shâtîr: Reduction of the Geometric Models to Numerical Tables", *a.g.e.*, LIII [1962], s. 492-499). Louis Janin de İbnü'ş-Şâtîr'in Emevîye Camii için imal ettiği güneş saatini, XIX. yüzyılda Tantâvî tarafından gerçekleştirilmiş reproduksiyonundan hareketle incelemiştir ("Le cadran solaire de la mosquée umayya de à Damas", *Centaurus*, XVI [Copenhagen 1971], s. 285-298). Bu makaleler, E. S. Kennedy ve İmad Ghanem tarafından İbnü'ş-Şâtîr'la ilgili çeşitli araştırmalarla birlikte derlenip topluca neşredilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, Beyrut 1407/1987, I, 560-561; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, I, 172-173; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 9; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, II, 388-389; *Keşfü'z-zunûn*, II, 965; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 252; Brockelmann, *GAL*, II, 156; *Suppl.*, II, 157; Ziriklî, *el-*

A'lâm, V, 54; Sarton, *Introduction*, III, 1524-1526; E. S. Kennedy – İmad Ghanem, *The Life and Work of Ibn al-Shâtîr*, Halep 1976; Suter, *Die Mathematiker*, s. 168; D. A. King, "Ibn al-Shâtîr, Âlâ al-Din Abu'l-Hasan Ali Ibn Abrahîm", *DSB*, XII, 357-364; E. H. Nasr, *İslâm ve İlim: İslâm Medeniyetinde Akıl İlimlerin Tarihi ve Esasları* (trc. İlhan Kutluer), İstanbul 1989, s. 106, 110-111; Victor Roberts, "The Solar and Lunar Theory of Ibn ash-Shâtîr, A Pre-Copernican Copernican Model", *ISIS*, XLVIII (1957), s. 428-432; a.mlf., "The Planetary Theory of Ibn al-Shâtîr: Latitudes of the Planets", *a.e.*, LVII (1966), s. 208-219; a.mlf. – E. S. Kennedy, "The Planetary, Theory of Ibn al-Shâtîr", *a.e.*, L (1959), s. 227-235; Kh. M. Mannan, "Ibn ash-Shâtîr, A Genius Among Muslim Astronomers", *Hl*, IX/2 (1986), s. 43-49; Ebû'l-Hasan Diyânet, "İbn Şâtîr", *DMBİ*, IV, 55-60.

❏ MUAMMER DİZER

İBNÜ'Ş-ŞECERİ

(ابن الشجري)

Ebû's-Saadât Ziyâüddin Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî (ö. 542/1148)

Dil ve edebiyat âlimi, şair.

450 yılı Ramazan ayında (Kasım 1058) Bağdat'ta doğdu. Hz. Hasan'ın soyundandır. Kendisine niçin İbnü'ş-Şecerî denildiği konusunda kesin bilgi yoktur; kaynaklarda bu hususta verilen bilgiler birer tahminden ibarettir (Yâkût, XIX, 282; İbn Hallikân, VI, 50; Süyûtî, II, 324). Tahsilini Bağdat'ta yapan İbnü'ş-Şecerî, Ebû'l-Muammer Yahyâ b. Tabâtabâ el-Alevî, Ali b. Faddâl el-Mücâşî, Hatîb et-Teb-rîzî, Saîd b. Ali es-Silâlî gibi âlimlerden dil ve edebiyat dersleri aldı. Ebû'l-Hasan Mübârek b. Abdülcebbar es-Sayrafi, Ebû Ali Muhammed b. Saîd b. Şihâb el-Kerhî el-Kâtîb'den hadis okudu. Zehebî, onun Saîd b. Yahyâ el-Emevî'nin *el-Megâzî* adlı eserini hocası Mübârek b. Abdülcebbar'dan rivayet ettiğini kaydeder (*A'lâmü'n-nübela*, XX, 195).

İbnü'ş-Şecerî'nin, çağdaşları içinde nahvi en iyi bilen kişi olduğu rivayet edilmektedir (Kemâleddin el-Enbârî, s. 405). Yetmiş yıl nahiv okutmuş, bu uzun öğretim hayatı süresince aralarında Ebû'l-Berekât Kemâleddin el-Enbârî, İbnü'l-Haşşâb, İbn Abîde, Ebû'l-Yümn el-Kindî, Ebû'l-Hasan b. Zâhide, Dellâlülkütüb ve Abdülkerîm es-Sem'ânî gibi âlimlerin bulunduğu çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Hocalığının yanı sıra babasına niyabeten Kerh'te Tâlibîler'in nakibliğini yapan İbnü'ş-Şecerî'nin güzel ahlâk sahibi, ağır başlı bir şah-

siyet olduğu kaydedilmektedir. Meclislerinde ilim ve edebiyatın dışında hiçbir şey konuşulmadığı belirtilmekte, tatlı sözlü ve güzel anlatım yeteneğine sahip bulunduğu ifade edilmektedir. Zemaşşerî bir hac yolculuğu sırasında onunla görüşmüş ve kendisini çok beğenmiştir. İbnü'ş-Şecerî, 26 Ramazan 542 (18 Şubat 1148) tarihinde Bağdat'ın Kerh mahallesinde vefat etti.

Birçok nahiv meselesinde kendine has görüşleri olan İbnü'ş-Şecerî gazel, kaside, mersiye türünde şiirler yazmıştır. Benî Cehîr ailesinden Vezir Nizâmeddin Ebû Nasr Muhammed b. Ali'yi methettiği kaside gibi bazı güzel şiirleri varsa da genelde başarılı bir şair sayılmaz. Şair Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed el-Bağdâdî ile aralarında rekabet bulunduğu ve bu konuda çok sayıda şiirleri olduğu kaynaklarda zikredilmektedir (İbn Hallikân, VI, 49).

Eserleri. 1. *el-Emâlî**. Dil ve edebiyatla ilgili çeşitli konuların ele alındığı eser seksen dört bölümden meydana gelmiş olup Haydarâbâd'da (1349) gerçekleştirilen eksik bir baskısından sonra tamamını Mahmûd Muhammed et-Tanâhî yayımlamıştır (I-III, Kahire 1413/1992). 2. *el-İntişâr*. İbnü'l-Haşşâb'ın *el-Emâlî* hakkındaki tenkitlerine cevaptır (*DiA*, XI, 73). 3. *Divânü'l-Hamâse (el-Hamâsetü's-Şecerîyye, Hamâsetü İbni's-Şecerî)*. Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'si tarzında düzenlenmiş şiir antolojisidir (nşr. F. Krenkow, Haydarâbâd 1345; nşr. Abdülmuîn el-Mellûhî – Esmâ el-Hımsî, I-II, Dimaşk 1970). 4. *Muhtârâtü şu'arâ'i'l-'Arab (Divânü muhtârâti's-su'arâ', Muhtârâtü İbni's-Şecerî)*. İbnü'ş-Şecerî'nin çeşitli şairlerden seçtiği kaside örneklerinden meydana gelen eser Kahire'de basılmış (1306, 1344), ilmi neşri ise Ali Muhammed el-Bicâvî tarafından gerçekleştirilmiştir (Kahire 1395/1975; Beyrut 1412/1992). Abdülazîz Arafе *Fennü't-ta'bir fi Muhtârâti şu'arâ'i'l-'Arab* adıyla bir çalışma yapmıştır (Kahire 1975). 5. *Mu'cem li'l-müştereki'l-lafzî (Me'ttefeke lafzuhu va'htelefe ma'nahu)*. Çok anlamlı kelimelere dair bir sözlüktür (nşr. Atıyye Rızık, Stuttgart 1413/1992; nşr. Ahmed Hasan Besec, Beyrut 1417/1996). 6. *Şerhu'l-Lü-mâ' li'bn Cinnî (Keşfü'z-zunûn*, II, 1563). 7. *Şerhu't-Taşrihi'l-mülûkî*. İbn Cinnî'nin sarfla ilgili eserinin şerhidir (*a.g.e.*, I, 413). 8. *Şerhu'l-Makşûre*. Müellifin İbn Düreyd'in eserine yazdığı bu şerhin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Esad Efendi, nr. 3750).